

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลและการวิเคราะห์

งานวิจัยเรื่อง “พระธรรมจาริกกับการสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยของชาวเขา” มีวัตถุประสงค์ คือ เพื่อศึกษาถึงวิธีการดำเนินงาน ทำให้ชาวเขามีจิตสำนึกของความเป็นไทย โดยพระธรรมจาริก ซึ่งกำหนดขอบเขตประเด็นการวิจัยที่ วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ผ่านงานพระธรรมจาริก เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกความเป็นคนไทยแก่ชาวเขา ในเขตภาคเหนือว่า มีปัญหาอุปสรรค และความสำเร็จของการสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยแก่ชาวเขาอย่างไร โดยการคัดเลือกศึกษาในเขตพื้นที่เฉพาะโครงการพระธรรมจาริกในจังหวัดเขตภาคเหนือ จำนวน 50 อาศรม

ผู้วิจัยจะทำการวิจัยแบบเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาจากข้อมูลและเอกสารต่าง ๆ ซึ่งตีพิมพ์และเผยแพร่โดยกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ โดยโครงการพระธรรมจาริก และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และรวบรวมข้อมูลทั้งหมดมาจัดระบบระเบียบใหม่ และทำการวิเคราะห์เพื่อหาข้อสรุปถึงวิธีการ ของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สามารถทำให้ชาวเขามีจิตสำนึกในความเป็นคนไทย นอกจากนี้ได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคลสำคัญที่รับผิดชอบงานของโครงการพระธรรมจาริก ภาคเหนือจำนวน 60 ท่าน ประกอบด้วย ประธานโครงการคณะพระธรรมจาริก ผู้อำนวยการโครงการ ฯ แกนนำชาวพุทธประจำหมู่บ้าน และชาวเขาในเขตปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก เป็นต้น

ผลการวิจัยพบว่า นับแต่ปี พ.ศ. 2488 เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ยุติลงใหม่ ๆ ฝ่ายแพ้สงครามคือญี่ปุ่นกับสหรัฐอเมริกา และอังกฤษเป็นฝ่ายชนะสงครามเพราะญี่ปุ่นยอมจำนนโดยสิ้นเชิง เนื่องจากสหรัฐอเมริกาได้นำเอาลูกระเบิดปรมาณูไปทิ้งลงที่เมืองนางาซากิและฮิโรชิมาจำนวน 2 ลูก ทำให้บ้านเรือนและประชากรชาวญี่ปุ่นทั้งสองเมืองเสียหายอย่างยับเยิน ประชาชนพลเมืองได้ล้มตายลงเป็นจำนวนมาก และในปีเดียวกันนี้เองที่ทำให้ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ มีชนชั้นวรรณะและกลุ่มคนต่างด้าวที่อาศัยอยู่ในแถบประเทศจีนทางตอนใต้ และตามแนวตะเข็บชายแดนของประเทศไทยที่มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศพม่า (เมียนมาร์) ลาว และเวียดนาม ได้พากันอพยพทะลักหลังไหลเข้ามาอาศัยอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดนของประเทศไทย เพิ่มทวีมีจำนวนมากขึ้นทางรัฐบาลไทยจึงมีความหวั่นวิตกเป็นห่วงใยในเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านั้น ที่ชนกลุ่มต่าง ๆ จะนำจะนำมาและสร้างปัญหาก่อความไม่สงบเรียบร้อยต่าง ๆ นานา แก่ประเทศชาติบ้านเมืองขึ้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2497 ทางรัฐบาลไทยจึงได้มีมติให้จัดตั้งกองบัญชาการตำรวจตระเวนชายแดนขึ้น แทนกองบัญชาการรักษายาเขตเดิมเพื่อเพิ่มสมรรถนะสร้างกองกำลังให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขแก่ประชาชนคนไทยที่อยู่ห่างไกลการคมนาคมรวมทั้งชาวเขาด้วย

และนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2498 จนถึงปัจจุบัน คณะรัฐมนตรีจึงได้มีมติมอบหมายให้กรมประชาสงเคราะห์ กระทรวงมหาดไทยในสมัยนั้น จัดตั้งนิคมสร้างตนเองสงเคราะห์ชาวเขาขึ้น 4 แห่ง ตามที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ต่อมาในปี พ.ศ. 2506 ได้มีมติของคณะรัฐมนตรีให้จัดตั้งกองสงเคราะห์ชาวเขา ขึ้นให้สังกัดอยู่ในกรมประชาสงเคราะห์ เพื่อทำหน้าที่ให้การพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาโดยตรง ในทุกกรณีและต่อมาในปี พ.ศ. 2507 คณะรัฐมนตรีได้มีมติให้จัดตั้งศูนย์วิจัยชาวเขาขึ้น เพื่อเป็นศูนย์กลางในการค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับชาวเขาทางด้านมานุษยวิทยา เพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ประกอบในด้านการปฏิบัติงานพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ตลอดจนเป็นแหล่งกลางในการเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างชาวไทยกับชาวเขา (ซึ่งตั้งอยู่ภายในบริเวณมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และในปัจจุบันถูกยุบเลิกไปแล้ว สมัยปฏิรูประบบราชการแผ่นดิน เมื่อปี พ.ศ. 2546)

ในการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาในด้านต่าง ๆ ของรัฐบาลนั้น จะต้องประกอบไปด้วยปัจจัยหลายประการด้วยกัน จึงจะประสบผลสำเร็จและบรรลุถึงจุดหมายที่แท้จริง ทั้งนี้จะต้องยึดเอาความสงบสุข สันติ เรียบง่าย และความปลอดภัยของประเทศชาติ เป็นที่ตั้งในเมื่อทางรัฐบาลได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐไปปฏิบัติงานอยู่ประจำตามหมู่บ้านชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในลักษณะหมู่บ้านหลัก (key village) และหมู่บ้านบริวาร (Satellite Village) ของศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาตามจังหวัดต่าง ๆ ที่มีชาวเขาอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นนั้น ก็มีปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ หลายอย่างมากมาย ซึ่งทำให้การพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาไม่ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ทางรัฐบาลได้วางเอาไว้ ทั้งนี้เนื่องจากชาวเขามีลัทธิความเชื่อ วัฒนธรรมจารีตประเพณี แตกต่างจากชาวไทยพื้นราบเป็นอย่างมาก อีกประการหนึ่ง ชาวเขาส่วนมากจะพูด อ่าน เขียนภาษาไทยไม่ได้ จึงเป็นปัญหาอุปสรรคต่อการพัฒนาเป็นอย่างยิ่ง

ทางรัฐบาล โดยกรมประชาสงเคราะห์ จึงได้ศึกษาค้นหาแนวทางและรูปแบบวิธีการใหม่ ๆ มาช่วยในการพัฒนา ทั้งนี้เพื่อให้การพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ประสบผลสำเร็จและเกิดความสันติสุขปลอดภัยจากอันตรายต่าง ๆ ตามแนวตะเข็บชายแดนเหล่านี้ เป็นต้น ในเมื่อมีการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ทางด้านวัตถุของรัฐบาลแล้วก็เห็นสมควรที่จะต้องได้รับการพัฒนาและสงเคราะห์ทางด้านจิตใจให้ควบคู่กันไปกับการพัฒนาในสิ่งเหล่านั้นด้วย จึงได้นำความเห็นในเรื่องนี้เข้าปรึกษาหารือกับสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตร

กรุงเทพมหานคร กรรมการมหาเถรสมาคม และคณะกรรมการวัฒนธรรมสาขาทางด้านจิตใจ กระทรวงศึกษาธิการ โดยได้มีมติให้จัดตั้ง โครงการพระธรรมจาริก ขึ้นในปี พ.ศ. 2508 เพื่อจัดตั้งคณะพระธรรมจาริกให้เดินทางไปประกาศและเผยแผ่หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาทางด้านจิตใจ ซึ่งอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตจังหวัดทางภาคเหนือและทางภาคกลางบางส่วน นับตั้งแต่บัดนั้นจนถึงในปัจจุบัน ซึ่งจะกล่าวโดยส่วนรวมแล้วทั้งนี้เพื่อยืนยันให้ชาวเขามีจิตสำนึกในความเป็นไทย รักถิ่นแผ่นดินไทย ปฏิบัติตามกฎหมายและเทิดทูนสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

ภารกิจอันสำคัญยิ่งของพระธรรมจาริกก็คือการนำเอาหัวข้อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประกาศเผยแผ่ ชี้แจง แนะนำ อบรม บ่มเพาะอุปนิสัยให้ชาวเขาได้เข้าใจ รู้ซึ่งกระจ่างชัดตามเนื้อหาหัวข้อหลักธรรมต่าง ๆ ของแต่ละบทแต่ละหัวข้อ เพื่อนำไปประพฤติปฏิบัติ ทำให้จิตใจเกิดความปิติ โสมนัส ชื่นชมยินดี มีความเลื่อมใสศรัทธาปสาทะ สร้างให้เกิดมีความสันติสุข สงบร่มเย็น และมีความเมตตากรุณา ไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกันในที่สุดเป็นต้น และมีใช้เฉพาะในการปฏิบัติศาสนกิจ เผยแผ่หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเดียวนั้นก็หาไม่ กล่าวคือ ณ ที่หมู่บ้านแห่งใดยังไม่ได้รับการพัฒนาให้เต็มรูปแบบแห่งการพัฒนาพระธรรมจาริกก็จะได้ส่งเสริม อนุเคราะห์ สงเคราะห์ เกื้อกูลให้ได้รับการพัฒนาอย่างเต็มรูปแบบครบถ้วนด้วยปัจจัย 4 อย่างบริบูรณ์ ตัวอย่างเช่น ด้านการเกษตร ด้านการศึกษา ด้านการสาธารณสุข ด้านอุปโภคและบริโภค ด้านสังคมสงเคราะห์ และ ฯลฯ

พระธรรมจาริก ได้มุ่งเน้นในการพัฒนาในทุกรูปแบบของการพัฒนา เพื่อมุ่งหวังให้เกิดความสุขตามแนวตะเข็บชายแดนของประเทศ ทั้งนี้เพราะเพื่อต้องการให้ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ทำการประกอบอาชีพในด้านต่าง ๆ มีจิตสำนึกรัก ห่วงแหนแผ่นดินไทยที่ตนได้อาศัยอยู่ และจะได้ช่วยกันป้องกันภัยอันตรายทั้งหลายทั้งปวงที่จะเกิดขึ้นกับประเทศไทยเหล่านี้เป็นต้น และประการอันสุดท้ายเพื่อต้องการให้ชาวเขาเคารพนับถือ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ยึดเอาพระพุทธศาสนาว่าเป็นสรณะ อันเป็นที่พึ่งทางจิตใจของตนเองตลอดไป

กระบวนการสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยแก่ชาวเขา จากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพระธรรมจาริก ทั้งในระดับผู้บริหารฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักร จำนวน 7 ท่าน ผู้ปฏิบัติงานในภาคสนามคือ พระธรรมจาริก จำนวน 50 รูป และแกนนำชาวพุทธชาวเขาบนพื้นที่สูง จำนวน 3 คน รวมทั้งสิ้นจำนวน 60 รูป/คน ซึ่งได้ตอบแบบสัมภาษณ์ส่งกลับมาทั้งหมด และความเห็นของพระธรรมจาริกทั้ง 50 รูป ใน 50 อาศรมฯ ที่ได้จัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้าง

จิตสำนึกความเป็นไทยของชาวเขา พบว่า การสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยของชาวเขา โดยผ่าน คณะพระธรรมจาริก ที่ได้นำเอาหลักพระธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าไป ประกาศเผยแผ่และอบรมแนะนำแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดนทาง ภาคเหนือของประเทศไทย ด้วยการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ คือ

1. จัดตั้งโรงเรียน สอนวิชาศีลธรรมในวันอาทิตย์แก่เด็กชาวเขา อบรมธรรมะในวัน ธรรมสวนะ ในอาศรมต่างๆ
 2. จัดงานประเพณีต่าง ๆ ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและวันสำคัญแห่งชาติ เป็น ประจำ
 3. ให้การสงเคราะห์อนุเคราะห์เกี่ยวกับด้านปัจจัยการดำรงชีวิต และสาธารณสุขแก่ชาวเขาผู้ ยากไร้
 4. ในส่วน แม่ข่ายที่วัดศรีโสดา ได้จัดตั้งสถานศึกษานับแต่ระดับพื้นฐานจนถึง ระดับอุดมศึกษา
 5. ให้การฝึกอบรมด้านอาชีพ เช่นตั้งโรงเรียนสตรีชาวเขาที่วัดวิเวกวาราม
 6. นำชาวเขาแสดงตนเป็นพุทธมามกะ และการนำชาวเขามาบรรพชาอุปสมบทหมู่ ประจำปี และให้ได้รับการศึกษาทั้งสายสามัญและพระปริยัติธรรม เพื่อสร้างศาสนทายาท
 7. จัดตั้งแกนนำชาวพุทธในอาศรมและพื้นที่ที่อาศรมพระธรรมจาริกตั้งอยู่
 8. ส่งพระธรรมจาริกไปปฏิบัติศาสนกิจที่พื้นที่เป้าหมายอย่างต่อเนื่อง เหล่านี้เป็น ต้นเป็นสาเหตุทำให้ชาวเขามีจิตเป็นกุศล กระทำในสิ่งที่ถูกต้อง ประพฤติปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี และเป็นพุทธศาสนิกชนที่รู้จักบุญคุณของแผ่นดินไทยที่ตนอาศัยอยู่ภายใต้พระบรมโพธิสมภาร
- ในส่วนของ 50 อาศรมก็ดำเนินงานในลักษณะเดียวกัน แต่มีรายละเอียดแยกออกเป็น 5 กิจกรรมดังนี้

1. สร้างโรงเรียนชั่วคราว 10 แห่ง
2. ตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ 11 แห่ง
3. ตั้งกลุ่มยุวพุทธ 50 แห่ง
4. จัดค่ายคุณธรรม 50 แห่ง
5. สงเคราะห์ด้านสาธารณูปโภคและบริโภค 50 แห่ง

ทั้ง 5 กิจกรรมนี้ เป็นกิจกรรมหนึ่งที่สามารถสร้างจิตสำนึกความเป็นไทยแก่ชาวเขาได้ อย่างมั่นคง ซึ่งแต่ละกิจกรรมคิดเป็นร้อยละดังนี้

1. สร้างโรงเรียนชั่วคราว 10 แห่ง คิดเป็นร้อยละ 20 ในจำนวน 50 อาศรม

2. ตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ 11 แห่งคิดเป็นร้อยละ 22 ในจำนวน 20 อาศรม

3. ในกลุ่มการจัดตั้งกลุ่มยุวพุทธ การจัดค่ายคุณธรรม และการสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปโภคและบริโภค คิดเป็นร้อยละ 100 ในจำนวน 50 อาศรม

งานที่จัดการโดยพระธรรมจาริกทั้ง 50 อาศรม สามารถจัดกลุ่มได้ 3 กลุ่มงาน คือ

กลุ่มที่ 1 การจัดตั้งกลุ่มยุวพุทธ การจัดค่ายคุณธรรม และการสงเคราะห์ ด้านสาธารณูปโภค จะมาเป็นอันดับหนึ่ง ทั้งนี้เพราะว่า เป็นกิจกรรมที่สำคัญที่พระธรรมจาริกได้ดำเนินการได้ผลที่ยั่งยืน

กลุ่มที่ 2 ตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ เป็นอันดับที่สอง เพราะบางหมู่บ้าน ชาวเขาที่มีโรงเรียนรัฐบาลได้มาตั้งอยู่ก่อนแล้ว ทางพระธรรมจาริกได้ไปช่วยสอนวิชาศีลธรรมในโรงเรียน และมีบางแห่งที่พระธรรมจาริกไม่ได้ไปช่วยสอนวิชาศีลธรรม จึงได้เปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น

กลุ่มที่ 3 สร้างโรงเรียนชั่วคราว ส่วนมากในปัจจุบันทางรัฐบาลได้เข้าไปจัดตั้งโรงเรียนเกือบครบทุกหมู่บ้านแล้ว แต่ยังมียังหมู่บ้านที่ทางรัฐบาลยังไม่ได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ เข้าไปดำเนินการเกี่ยวกับการศึกษา จึงได้อาศัยกำลังพระธรรมจาริกส่วนหนึ่งในบางหมู่บ้าน จัดตั้งโรงเรียนสอนหนังสือภาษาไทยขึ้น

ผลของความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขา จากการได้สัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับงานบริหารและ ดำเนินงานในโครงการพระธรรมจาริกทั้งฝ่ายพุทธจักร และฝ่ายอาณาจักร ตามที่ได้นำมากล่าวไว้แล้ว จะเห็นได้ว่า การนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประกาศและเผยแผ่แก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในเขต 17 จังหวัดทางภาคเหนือ และทางภาคกลางบางส่วน ของพระธรรมจาริก ได้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายเป็นที่น่าพอใจในระดับหนึ่ง แสดงให้เห็นว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนานั้น สามารถผสมผสานกลมกลืน และปฏิสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อเดิมและอุปนิสัยของชาวเขาได้เป็นอย่างดี จะเห็นได้ว่ามีบุตรหลานของชาวเขามาสมัครขอเข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย เพิ่มขึ้นจำนวนมากขึ้นทุก ๆ ปี ซึ่งเป็นนิมิตหมายอันดียิ่ง ที่จะทำให้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แผ่ขยายกว้างสถิตสถาพรยั่งยืน มั่นคง อยู่คู่กับชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดนของประเทศ อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุข เกิดความสันติ และสงบร่มเย็น แก่ประเทศชาติบ้านเมืองเป็นประการสำคัญ การที่ชาวเขาหันมานับถือพระพุทธศาสนา นับถือพระมหากษัตริย์ และยึดมั่นในวัฒนธรรมประเพณี

แบบไทย ก็คือ การเกิดมิจิตสำนึกความเป็นไทยโดยสายเลือดที่เกิดมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
นั่นเอง

ประการสำคัญ ผลสำเร็จที่เกิดขึ้นได้ดีเช่นนี้ ก็เพราะได้รับความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย
เช่น ได้รับการอนุเคราะห์สนับสนุนจากภาครัฐเป็นประการสำคัญ คณะสงฆ์ไทย ตลอดจนสาธุชน
พุทธบริษัทโดยทั่วไป ที่ได้ให้แรงกำลังใจ กำลังทรัพย์ และกำลังสติปัญญา ช่วยเหลือเกื้อหนุนให้
โครงการพระธรรมจาริก ได้ปฏิบัติงานให้ประสบผลสำเร็จอย่างเป็นที่น่าพอใจในปัจจุบัน

5.2 ปัญหาและอุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ
คือ ในการเดินทางไปปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมจาริกตามหมู่บ้านชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ในระยะ
แรกเริ่มนั้น มีปัญหาและอุปสรรคหลายประการด้วยกันคือ

5.2.1 การคมนาคมไม่สะดวกสบาย เพราะหมู่บ้านชาวเขาแต่ละแห่งยังอยู่ในถิ่น
ทุรกันดาร การเดินทางจะต้องเดินด้วยเท้า รอนแรมไปตามหมู่บ้านชาวเขา เป็นเวลาหลายวันและ
หลายชั่วโมง

5.2.2 บางหมู่บ้านไฟฟ้ายังเข้าไปไม่ถึง ต้องจุดตะเกียงเล็ก ๆ หรือตะเกียงเจ้าพายุหรือไม่
ก็ใช้ ไฟ หรือ ไม่ก็ยะ จุดเทียน

5.2.3 ลัทธิการนับถือ ความเชื่อ ผี สาง นางไม้ของชาวเขาบางเผ่าบางหมู่บ้านยังมั่นคง
อยู่

5.2.4 ด้านภาษา ชาวเขาบางเผ่าบางหมู่บ้าน พูด เขียน เรียน อ่านภาษาไทยยังไม่
คล่องแคล่วและชัดเจน

ในปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ทางฝ่ายพระธรรมจาริกและฝ่าย
อาณาจักรจะได้พยายามช่วยกันแก้ไขให้ดีขึ้น แต่ก็ยังมีปัญหาที่ร้ายแรงกว่านี้เข้ามาแทนที่ นั่นก็คือ
ปัญหายาเสพติด การค้าของเถื่อน การค้ามนุษย์ และปัญหาผู้มีอิทธิพล เป็นต้น ซึ่งปัญหา
ทั้งหลายเหล่านี้เกือบจะมีทุกในหมู่บ้านชาวเขา ในเขตปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก การ
แก้ปัญหาลำเหล่านี้จะต้องใช้ความรอบคอบระมัดระวัง เพราะเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนและจะต้องใช้
บุคลากร (พระธรรมจาริก) ที่มีความรู้ มีความสามารถ และมีความอดทน ที่จะจัดปัญหาเหล่านั้น
ให้เบาบางลงให้หมดสิ้นไปในที่สุด

โครงการพระธรรมจาริกก็ได้สนองตอบต่อแนวนโยบายดังกล่าวอยู่แล้ว กล่าวคือ การ
ฝึกอบรมพระภิกษุและสามเณรชาวเขาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยอยู่ ณ วัดศรีโสดา
จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อส่งไปปฏิบัติงานด้านศาสนกิจตามหมู่บ้านของตน ๆ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสะดวก

และง่ายต่อการถ่ายทอดและเผยแผ่ศาสนาธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยภาษาประจำเผ่าของตนเอง โดยการชี้แจงถึงโทษและสิ่งที่ดีควรพึงประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีพอย่างสุจริตในชีวิตประจำวันของตน ๆ ให้ดีขึ้น เพื่อเสริมสร้างให้แก่พี่น้องชาวเขาได้รู้และเข้าใจในสิ่งใดควรกระทำและไม่ควรกระทำ ในการประกอบสัมมาชีพตามหนทางแห่งองค์ริยมรรคแปด เพื่อช่วยกันจรรโลงสร้างสันติภาพ ความสงบสุข ความร่มเย็น ความปลอดภัยต่อชุมชนของตนเอง และแก่ประเทศไทยเป็นที่ยิ่ง

ปัญหาประการสุดท้ายอาจจะถือว่าเป็นปัญหา และอุปสรรคอันสำคัญยิ่งก็คือ ในการดำเนินงานและการจัดการตามโครงการพระธรรมจาริกในปัจจุบันและในอนาคต นั่นก็คือ การบริหารและการจัดการ การผลิตบุคลากรด้านการเผยแผ่ และด้านการงบประมาณ ซึ่งพอจะกล่าวสรุปแยกออกได้ดังนี้

1) ด้านการบริหารและการจัดการ

สำนักงานบริหารงานโครงการพระธรรมจาริกส่วนภูมิภาค ซึ่งตั้งอยู่ ณ วัดศรีโสดา จังหวัดเชียงใหม่ มีบทบาทและภาระหน้าที่โดยตรงอันสำคัญยิ่ง ในการบริหารงานและการจัดการในด้านต่าง ๆ เพื่อความคล่องตัวและให้เกิดการปฏิบัติงานในเชิงรุก ในทางด้านการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ให้ทั่วถึงทุกพื้นที่ในเขตจังหวัดที่ชาวเขาอาศัยอยู่ เพราะพื้นที่ทุกตารางนิ้วที่ชาวเขาอาศัยอยู่ประกอบสัมมาชีพนั้น ถือว่าเป็นผืนแผ่นดินไทยทั้งสิ้น เห็นสมควรอย่างยิ่งที่โครงการพระธรรมจาริก จะต้องปรับกลยุทธ์แนวใหม่ในการบริหารงานและการจัดการให้มีประสิทธิภาพและมีศักยภาพ พร้อมทั้งจะสนองตอบตามแนวนโยบายของรัฐบาลให้ทันกับเหตุการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมในชุมชนชาวเขาในปัจจุบัน ถ้าจะกล่าวอีกประการหนึ่งว่า อายุของการดำเนินงานโครงการพระธรรมจาริกเป็นระยะเวลา 40 ปีเศษ ๆ มาแล้วนั้น หากเปรียบกับคนแล้ว เติบโตเป็นผู้ใหญ่ได้เต็มตัว และกำลังมีความเจริญงอกงามแข็งแรงในทุก ๆ ด้าน

เมื่อทบทวนหวนกลับไปมองดูในอดีตถึงปัจจุบัน การเจริญเติบโตของโครงการพระธรรมจาริกแล้วยังเป็นอยู่ในสภาพหรือสถานะที่ยังเริ่มต้นหรือไม่เจริญเติบโตเท่าที่ควรนัก การเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาในประเทศนั้นง่าย และสะดวกกว่าในเรื่องด้านข้อมูลข่าวสารอยู่แล้ว ปรากฏว่าทางสำนักงานโครงการ ฯ จัดส่งพระธรรมจาริกออกไปประจำตามหมู่บ้านชาวเขาเผ่าต่าง ๆ กลับลดลงไม่มีการเพิ่มหรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า รักษางานเดิมเอาไว้เท่านั้น บางจังหวัดทางโครงการ ฯ ยังไม่ได้จัดส่งพระธรรมจาริกไปเลยก็มี เช่น จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพชรบุรี และจังหวัดราชบุรี และหรือบางจังหวัดที่เคยจัดส่งพระธรรมจาริกไปปฏิบัติงานแล้วก็งดการจัดส่งพระธรรมจาริกออกไปปฏิบัติงาน เช่น จังหวัดสุพรรณบุรี อุทัยธานี พิจิตร และจังหวัดเลย

ตามที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าทางสำนักงานโครงการ ฯ จะต้องรีบมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการบริหารงาน และการจัดการอย่างให้เป็นระบบ และเป็นแนวการเชิงรุกให้ทันกับเหตุการณ์ และการเพิ่มประชากรของชาวเขาในประเทศอย่างรวดเร็วในขณะนี้

2) ด้านการผลิตบุคลากรและการเผยแพร่

พระธรรมจาริกเป็นบุคลากรอันสำคัญยิ่งที่ทางโครงการพระธรรมจาริกจะต้องคำนึงถึงให้มากที่สุด เพราะเป็นบุคคลที่นำเอาพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปประกาศและเผยแผ่แก่พี่น้องชาวเขาเผ่าต่าง ๆ บนพื้นที่สูงตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้รู้ ได้เข้าใจอย่างถูกต้อง พระธรรมจาริกซึ่งเป็นตัวแทนพระพุทธศาสนาจะต้องได้รับการฝึกอบรมและมีความประพฤติปฏิบัติตนให้เป็นแบบอย่างที่ดี มีศีลาจารวัตรอันงดงาม ตามหลักของเสขิยวัตรของพระภิกษุสามเณร เพื่อเสริมสร้างศรัทธาปสาทะแก่สาธุชนทั่วไปที่ได้พบเห็น ให้เกิดความเลื่อมใสเคารพกราบไหว้ นอกจากนี้แล้วจะต้องมีคุณสมบัติครบถ้วน ตามกระบวนการในการเป็นนักเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างชำนาญการ มีความสามารถ มีความเชี่ยวชาญ มีความรู้ทั้งทางโลก และทางธรรมอย่างแตกฉาน เป็นผู้นำในทางศาสนพิธีต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้อง นำสวดมนต์ไหว้พระอย่างถูกต้อง ให้ศีลให้พรตามขั้นตอนในกิจของสงฆ์ นำสวดมนต์ไหว้พระอย่างถูกต้อง ให้ศีลให้พรตามขั้นตอนในกิจของสงฆ์ ได้อย่างสมบูรณ์ และสามารถเทศนาอบรมสั่งสอนหรือปาฐกถาธรรมแก่ชาวเขาได้อย่างชัดเจน สามารถทำให้ชาวเขาได้เข้าใจในหัวข้อธรรมะอย่างง่าย ๆ ด้วยความชัดเจน

การเผยแผ่หัวข้อธรรมะของพระพุทธเจ้าจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่ง เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนมาก ดังนั้นการผลิตบุคลากรคือพระธรรมจาริกให้เป็นนักการเผยแผ่ที่ดีนั้นจะต้องถือว่ามีความจำเป็นและมีความสำคัญมาก ทางโครงการพระธรรมจาริกจะต้องมีการทบทวนในเรื่องนี้อย่างจริงจังอาจเสี่ยงที่ มิใช่ว่าคัดเลือกเอาพระภิกษุสามเณรชาวเขาหรือพื้นราบได้แล้ว นำมาฝึกอบรมเพียงแค่ 2 - 3 วันก็เป็นการเพียงพอแล้ว หลังจากนั้นก็จัดส่งให้ขึ้นไปปฏิบัติงานด้านศาสนกิจบนพื้นที่สูงเลย เรื่องนี้จึงขอฝากไว้กับผู้บริหารโครงการส่วนภูมิภาคนำไปพิจารณาดำเนินการต่อไป

การฝึกอบรมบุคลากรในโครงการพระธรรมจาริกนั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งในสภาวะเหตุการณ์ในปัจจุบัน เพราะนักการเผยแผ่ด้านธรรมะคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น ถ้าไม่เข้มแข็งหรือไม่มีความรู้ ความสามารถในการนำไปประยุกต์หลักธรรมทางศาสนาเพื่อนำไปแนะนำ ชี้แจง แก่ชาวเขาได้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้แล้ว การเผยแผ่ด้านพระศาสนาก็ไม่บรรลุผลสำเร็จ ไม่เกิดผลประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมืองอย่างแท้จริง หลักสูตรการฝึกอบรมนั้นควรกำหนดให้แน่นอน แต่ที่จะให้เหมาะสมที่สุดควรจะใช้ระยะเวลาประมาณ 1 เดือน หรืออาจจะ

มากกว่าก็ยังเป็นสิ่งที่ดีมาก ถ้าไม่รีบดำเนินการในเรื่องนี้แล้วการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาบนพื้นที่สูงก็คงจะเป็นทางตัน

3) ด้านการงบประมาณ

ในสถานการณ์ปัจจุบัน งบประมาณเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญมาก ตลอดระยะเวลาที่โครงการพระธรรมจาริกได้ดำเนินการมาเป็นเวลา 40 ปีเศษ จึงนับได้ว่าเป็นระยะเวลาอันยาวนานมากพอสมควร งบประมาณในการดำเนินงานตามโครงการนี้นับว่าน้อยมาก ซึ่งได้รับจากกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และมูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชนถิ่นกันดารทั้ง 2 แห่งรวมกันแล้วปีละ 19 ล้านบาท (สิบเก้าล้านบาทถ้วน) ถ้าจะเทียบกับปริมาณงานที่โครงการพระธรรมจาริกที่ได้ดำเนินการมานั้นก็นับว่าน้อยมากทีเดียว เพราะโครงการพระธรรมจาริกได้ดำเนินงานเกี่ยวกับแผนงานต่าง ๆ ซึ่งพอจะสรุปออกมาได้ดังนี้

3.1) งานจัดส่งพระธรรมจาริกออกไปปฏิบัติศาสนกิจ ประจำอยู่ตามหมู่บ้านชาวเขาเผ่าต่าง ๆ จำนวน 258 อาศรม ใน 17 จังหวัด

3.2) งานจัดการศึกษาทั้งฝ่ายปริยัติธรรมและสายสามัญศึกษา รวม 2 แห่ง คือ วัดศรีโสดา และวัดวิเวกวนาราม ซึ่งมีพระภิกษุและสามเณรชาวเขากำลังศึกษาอยู่รวม 426 รูป

3.3) งานด้านอุปโภคและบริโภค

3.4) งานวารสารพระธรรมจาริก

งานทั้ง 4 ด้าน ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น แต่ละงานจะต้องใช้เงินงบประมาณอย่างมากมาย ซึ่งไม่นับรวมกับงานด้านอื่น ๆ เช่น งานด้านการฝึกอบรมบุคลากร งานฝึกอบรมผู้นำแกนนำชาวพุทธชาวเขาบนพื้นที่สูง งานฝึกอบรมยุวพุทธธรรมจาริก งานบวชสามเณร และศีลจาริณีเด็กชาย-หญิงชาวเขาในภาคฤดูร้อน และงานโรงเรียนสอนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์แก่เยาวชนชาวเขา เป็นต้น

งานเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขานั้น เป็นงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งแก่ประเทศชาติ ประเทศไทยมีความสงบสันติสุข อยู่รอดปลอดภัยจากอันตรายทั้งหลายทั้งปวง ได้ตลอดจนถึงปัจจุบันก็เพราะพุทธทาสภิกขุและบุญบารมีร่มเงาของพระพุทธศาสนานั้นเอง ควรที่ทั้งฝ่ายพุทธจักรและอาณาจักรจะหันหน้าเข้าปรึกษาหารือกัน ร่วมมือกัน สัมครสมาน สร้างความสามัคคีธรรมร่วมกัน เอาจริงเอาจังกับงานโครงการพระธรรมจาริก โดยจัดงบประมาณให้การสนับสนุนอุดหนุนอย่างเพียงพอ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจะได้แผ่กว้างไพศาล ให้ความสงบสุขร่มเย็นแก่ชาวเขาที่อาศัยอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดนบนพื้นที่สูงของประเทศ อันจะนำมาซึ่งความเจริญแก่บ้านเมือง

5.3 ข้อเสนอแนะ

ในการวิจัยนี้มีข้อเสนอแนะจำแนกเป็นประเด็นสรุปได้ดังนี้

5.3.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในโครงการพระธรรมจาริก

พระธรรมจาริกทุกรูป จำต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่และพิทักษ์คุ้มครองในสิทธิขั้นพื้นฐาน ตลอดจนให้การช่วยเหลือที่เหมาะสม ทั้งในยามภาวะปกติและยามวิกฤตฉุกเฉิน พระธรรมจาริกคือผู้เสียสละ อดทน พินาศกับอุปสรรคอันตรายทั้งหลายทั้งปวงในบนพื้นที่สูง ซึ่งอยู่ห่างไกลการคมนาคม จำเป็นต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษ จึงเป็นหน้าที่เบื้องต้นของผู้บริหาร จะต้องช่วยเหลือทุกข์สุขและให้การฝึกอบรม ให้การศึกษาตลอดชีพ ตลอดจนให้สวัสดิการด้วยปัจจัย 4 พอ สมควร แก่อัตภาพของสมณเพศ

5.3.2 สภาพของปัญหา

พระธรรมจาริกมีสภาพและมีศักยภาพที่จะพัฒนาวิธีการให้มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของตนเองจากการเป็นผู้รับไปสู่การเป็นผู้ให้ คือให้ธรรมะแก่ชาวเขาจากการเป็นผู้รับคำสั่งให้ทำไปสู่การร่วมคิดและเป็นผู้ตัดสินใจ และจากผู้ที่ได้รับความคุ้มครองไปสู่การเป็นผู้ให้การคุ้มครองคือคุ้มครองและเป็นที่พึ่งของชาวเขาในด้านต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นต้น

ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการปฏิบัติศาสนกิจของพระธรรมจาริกบนพื้นที่สูงนั้น นับว่ามีมากมาย โครงการพระธรรมจาริกจึงต้องพยายามหาวิธีการและรูปแบบใหม่ ๆ ในการบริหาร งาน โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นของชาวเขานำมาจัดรูปแบบเพื่อปูพื้นฐานที่เหมาะสมในการดำเนินงานจัดรูปแบบใหม่ ๆ ในการบริหารงาน เพื่อให้ทันกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ทันทั่วทั้ง โดยให้พระธรรมจาริกมีศักยภาพตามอัตภาพของตนเองอย่างสม่ำเสมอ

5.3.3 ข้อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาวังวิเคราะห์

ถ้าหากผู้บริหารในโครงการพระธรรมจาริกในส่วนภูมิภาคมีความเพียบพร้อม ด้วยคุณธรรมการเสียสละเป็นแบบอย่าง พระธรรมจาริกก็จะเป็นบุคลากรที่ดีมีคุณธรรม คิดดี คิดชอบ เป็นผู้เสียสละอย่างแท้จริงต่อไปในอนาคต ผู้บริหารเปรียบเสมือนเบ้าหลอม กล่อมเกล่า ทั้งกาย วาจาและใจให้เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ พระธรรมจาริกก็จะถือเอาเป็นแบบอย่างที่ถูกต้องและดีงาม จึงมีคำเปรียบเปรยเตือนสติผู้บริหารอยู่ว่า “ไม้อ่อนดัดง่าย ไม้แก่ดัดยาก” หรืออีกบทหนึ่งว่า “แม่ปูสอนลูกปู” อย่างไรก็อย่างนั้น เป็นต้น ผู้บริหารจึงควรมีความรู้กว้างขวาง และพยายามค้นคว้าหาความรู้และแก้ไขข้อบกพร่องอยู่อย่างสม่ำเสมอ

โครงการพระธรรมจาริกส่วนภูมิภาค ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักที่เกี่ยวข้องโดยตรงของพระธรรมจาริก จะต้องตระหนักและเล็งเห็นความสำคัญและประโยชน์ในการฝึกฝนอบรมให้พระธรรมจาริกมีศักยภาพ มีความรู้ มีความสามารถให้เป็นนักเผยแผ่ที่ดี มีคุณธรรมและประพฤติปฏิบัติใน

ศิลาจารวัตรอันดีงามตลอดไป

5.3.4 การแก้ไขปัญหาทั้งฝ่ายพุทธจักรและฝ่ายอาณาจักร

ทั้งสองฝ่ายควรดำเนินการและให้การสนับสนุนในกรณีดังต่อไปนี้

1. สนับสนุนการกระจายอำนาจ อัตรากำลังบุคลากรและงบประมาณในการพัฒนาฝึกอบรมพระธรรมจาริกแก่องค์กรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชาวเขาในระดับท้องถิ่น
2. ควรร่วมมือกับกรมการศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ เพื่อสร้างแนวทางให้หน่วยงานในท้องถิ่นและเอกชนเข้ามามีบทบาทในการกำหนดกรอบและหน้าที่ให้องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) มีอำนาจในการพัฒนา ส่งเสริมสนับสนุนด้านงบประมาณในโครงการพระธรรมจาริกอย่างเหมาะสม
3. ควรพัฒนาระดับข้อมูล ข้อสารสนเทศ และโครงข่ายการสื่อสาร โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม กระจายตัวให้ครอบคลุมพื้นที่
4. การพัฒนาเครือข่ายการมีส่วนร่วม รูปแบบองค์กรในระดับชาติ ระดับภูมิภาค ระดับท้องถิ่น และองค์กรประชาชน ควรให้มีอำนาจในการตัดสินใจและดำเนินการอิสระภายใต้กรอบที่จะสนองความจำเป็นในระดับพื้นที่
5. ในกรณีที่หน่วยงานในโครงการพระธรรมจาริกได้ดำเนินการในหมู่บ้านชาวเขาไปแล้ว ควรขยายเขตพื้นที่ให้กว้างขวาง ครอบคลุมทุกหมู่บ้านชาวเขา
6. ก่อนการดำเนินการ ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล ความเป็นไปได้ เช่น สำรวจศึกษาข้อมูลเบื้องต้น การจัดทำแผนที่ที่ตั้งอาศรมพระธรรมจาริก แล้วจึงดำเนินการตามความเหมาะสมและตามความจำเป็นต่อไป

5.3.5 ในส่วนการดำเนินงานของโครงการพระธรรมจาริกส่วนภูมิภาค วัดศรีโสดา ควรดำเนินการในเรื่องดังต่อไปนี้

1. ควรมีการฝึกอบรม เพื่อเพิ่มพูนทักษะความรู้ความชำนาญด้านการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ชาวเขาของพระธรรมจาริก ผู้ปฏิบัติงานด้านศาสนกิจระดับพื้นที่ทั้งด้านการบริหารและการดำเนินงานต่าง ๆ ตลอดจนการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งภาครัฐและคณะสงฆ์ เอกชน เพื่อเสริมสร้างทักษะ (Skill) ในการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริกให้มีประสิทธิภาพและศักยภาพ
2. ควรดำเนินการในพื้นที่ของจังหวัดที่มีความได้เปรียบทางด้านความเจริญหรือความเป็นไปได้ในการดำเนินงานโครงการพระธรรมจาริก อันเป็นการนำร่อง (Pilot Project) เช่น จังหวัดเชียงราย ตาก แม่ฮ่องสอน และจังหวัดน่าน เป็นต้น ต่อจากนั้นก็ขยายผลไปยังพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ต่อไป

3. ในส่วนของจังหวัดที่มีศักยภาพไม่เพียงพอที่จะดำเนินการ ควรให้ร่วมกับจังหวัดที่มีการดำเนินการแล้ว

4. หน่วยงานของกรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการที่รับผิดชอบบนพื้นที่สูงคือ ศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาของแต่ละจังหวัดควรสนับสนุนให้มีบทบาทในการดำเนินงานจัดตั้งอาศรมพระธรรมจาริกในเขตพื้นที่ให้กว้างขวางและเพิ่มงบประมาณให้เพียงพอ

5. กำหนดนโยบายให้เด่นชัดในเรื่องการบริหารงานโครงการพระธรรมจาริก การจัดตั้งอาศรมพระธรรมจาริกในหมู่บ้านชาวเขามบนพื้นที่สูงว่าควรจัดในรูปแบบใด และมีอัตรา กำลังพระธรรมจาริกแต่ละอาศรมมากน้อยเพียงใด ตามอัตราพลเมืองของชาวเขาในแต่ละหมู่บ้านและในหมู่บ้านบริวาร ไม่ควรโยกย้ายพระธรรมจาริกบ่อยนัก เพราะจะขาดการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง

6. ให้อำนาจการพิจารณาการจัดสรรด้านงบประมาณประจำปี ให้แต่ละอาศรมในจังหวัดต่าง ๆ เป็นผู้พิจารณาและเสนอต่อสำนักงานในส่วนภูมิภาค

7. การพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขา ทางด้านจิตใจนั้นควรพิจารณาถึงศักยภาพในตัวของพระธรรมจาริกว่ามีความพร้อมเพียงใด

8. ควรมีการประกวดอาศรมพระธรรมจาริกตัวอย่างดีเด่นของแต่ละปีให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นการบำรุงขวัญกำลังใจแก่พระธรรมจาริกผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่

9. เปิดโอกาสให้พระธรรมจาริกได้แสวงหาความรู้เพิ่มเติมและใช้ความรู้เหล่านั้นมาปรับปรุงแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติงานให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

10. ควรให้รางวัลพิเศษแก่พระธรรมจาริกผู้ปฏิบัติงานดีเด่น ที่มีศิลาจารวัตรอันดีงามในแต่ละปีอย่างต่อเนื่อง

11. ให้มีพระเจ้าหน้ำที่ระดับส่วนภูมิภาค ซึ่งรับผิดชอบด้านบุคลากรออกติดตามนิเทศตรวจเยี่ยม ให้คำแนะนำด้านความรู้ใหม่ ๆ และข้อบกพร่องในการปฏิบัติงานแก่พระธรรมจาริกผู้ปฏิบัติงานในระดับพื้นที่อย่างสม่ำเสมอเพื่อเป็นการสร้างขวัญและกำลังใจ

5.3.6 ในส่วนการดำเนินงานของศูนย์อบรมศีลธรรมและส่งเสริมพระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูง ควรดำเนินการดังนี้

1. ให้มีการประสานงานกับเจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด เพื่อขอความร่วมมือให้การสนับสนุน ทางด้านวิชาการและวัสดุอุปกรณ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาบนพื้นที่สูง

2. จัดทำแผนที่ตั้งอาศรมพระธรรมจาริกเพื่อจะได้ทราบว่า จุดใด ในหน่วยงานใดเป็นผู้รับผิดชอบ และยังมีจุดไหนที่ยังไม่มีหน่วยงานพระธรรมจาริกเข้าถึง

3. วางแผนแก้ไขปัญหามบนพื้นที่สูงในหมู่บ้านชาวเขา ที่อยู่ห่างไกลการคมนาคม และยังไม่ได้จัดตั้ง

อาศรมพระธรรมจาริกอย่างถาวร ควรให้มีพระธรรมจาริกสัญจร

4. นิเทศ ติดตามผลและประเมินผลการปฏิบัติงานและการดำเนินการตามอาศรมพระธรรมจาริกที่รับผิดชอบ เพื่อนำข้อบกพร่องมาปรับปรุงแก้ไขให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

5. ในกระบวนการพัฒนาทั้งหลายทั้งปวง ควรยึดถือเอาเรื่องการเผยแผ่พระพุทธศาสนา แก่ชาวเขาเป็นหลักการสำคัญ

6. ควรพิจารณาจัดอัตรากำลังพระธรรมจาริกให้เหมาะสมรัดกุมกับสภาพพื้นที่ที่รับผิดชอบ ทั้งนี้ควรคำนึงถึงจำนวนประชากรชาวเขาด้วย

7. อาศรมพระธรรมจาริกแห่งใด ที่ได้ดำเนินการเต็มรูปแบบแล้ว ควรเสนอให้ทางตำบลและทางอำเภอรับไปดำเนินการแทนต่อไปทันที

8. ดำรวจข้อมูลประชากรชาวเขาตามหมู่บ้านต่าง ๆ เก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อขอจัดตั้งอาศรมพระธรรมจาริกถาวรให้ทั่วถึงอย่างรีบด่วนต่อไป และยึดถือเอาข้อมูลเหล่านี้เพื่อวางแผนในการพัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาทางด้านจิตใจในอนาคต

5.3.7 ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรทำการวิจัยเพื่อติดตามและประเมินผลของโครงการพระธรรมจาริกในทุกอาศรม ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค เพื่อปรับวิสัยทัศน์และกระบวนการทำงานในเชิงรุกที่เห็นว่าจะได้ผลแบบยั่งยืน

2. ควรวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างแนวทางที่เหมาะสมในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ทั้งการสร้างศาสนทายาทที่เป็นชาวเขา และสร้างแกนนำชาวพุทธในลักษณะเครือข่ายทั่วประเทศที่มีชาวเขาอาศัยอยู่เพื่อสร้างความร่วมมือในการทำงานเผยแผ่พระพุทธศาสนากับสังคมชาวเขาที่กำลังปรับเปลี่ยนไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ต่อไป